

két helynevünk az ér (patak) szóból származik, a gvakori cs és d kicsinyítő képzővel. (Ugocsában van Batar patak és Batarcs község, Zemplénben Szeremp patak és Szerempcs = Szerencs község; Aszó-ból lett Aszód, Fok-ból Fakud, Fokd, Fadd, Sár-ból Sárd stb.). Lehet, hogy idetartozik a valkómegegyi Vérvár, (1437), Vértfalva, Vérdi és Vere községeivel együtt s nem lehetetlen, hogy a mosoni Vértowe helység is (Vértöve), mert malmok szerepelnek rajta. Érd (1263). Különben volt Kolozsban, Ercse (Hercse) ma is van Maros-Tordában, Ercsén a tihanyi ősszeírásban és bizonyára még másfelé is.

Mint utólag látom, hasonlóképpen vezeti le egy sereg helynevünket Pais Dezső (M. Nyelv VIII.). A szatmári Vérke-patak azonban ehhez a csoporthoz tartozik vagyis a. m. Érke (lásd Melich M. Nyelv VI.). Hogy Érd falu és Érd nemzetség milyen viszonyban van egymással, annak eldöntése nem a mi feladatunk (lásd Karácsonyi magyar nemzetségek).

B. Zs.

Szemle.

„Általút“ és egyéb „által“-ok. (Részben felelet a Föld és Ember -1922, 71. „Általút és Keresztút“ című reflexióra).

A Lehr Albert és Tolnai Vilmos által vitatott (*Magyar Nyelv VII*) általúton kívül vannak vagy voltak még egyéb, általuk ott nem említett, de nézetünk szerint az általút eredeti jelentésének kinyomozását elősegítő „által“-ok is, még pedig mindenütt és szép számmal. Pld: *Általjalva, Általmocsa, Általság* stb. (ez utóbbi idézve *M. Nyelv IX.* 359, Vas megyéből; olyan régi adat, mint az „általút“ legelső okleveles említése; *Nagyság* és *Általság* a két szomszéd (!) község neve), azután *Általszeg, Általtelek, Általlap, Általtető, Általvető, Általberek, Általcser, Általbik, Általpatlak, Általér*, stb. sőt *Által* (t. i. föld) is. (pld. két hold föld az *Által*-ban). A nevek eredeti jelentését persze külön-külön kellene vizsgálni.

Ezek természetesen sem meg nem rövidítenek, sem össze nem kötnek semmit, mint az általút, hanem mivel maguk is jobbra terjedelmesebb topográfiai objektumok közé vannak ékelődve, feltehetőleg az ezek között való fekvést, sőt elválasztást, tehát a helyzetbeliség érzékeltetését akarják kifejezésre juttatni. (Van aztán pld. *Kereszthegy* és *Keresztbük* is, ugyancsak a fekvésük után). Ezek az objektumok tehát „általfeküsznek“, vagy elválasztanak egymástól más objektumokat. A Vértesből jövő *Általér* pld. több község határát választja el, a kadarkúti *Általcser* is két község határán fekszik, az *Által* pedig a Balaton mellett azért neveztetik így, mert a fél határ hosszában fekszik (Jankó). (Az által különben finn-ugor szó s első jelentése „túl“, *Mészöly*). Ugyanezt érzem bele legelső adatunkba, a csallóközi „Általút-aljafötte“ (1269) megnevezésbe is, mert úgy gondolom, hogy az általút itt *akkor*, nem a *mai* értelemben használt, esetleges adhoc taposott utat jelent,

hanem alkalmasint a régi birtoklás — határfelosztás — gazdálkodás folyamán létrejött állandóbb utat, mely értékesebb és állandóan használt, vagyis művelés alatt álló területek, pl. valakinek két, esetleg külön határban fekvő birtokdarabja, szántója, kaszálómezeje, vagy talán legelője stb. vagy két községhatár között feketett és azokat, esetleg más birtoktestektől is *elválasztotta*, egyben persze össze is kötötte. (Ilyenen — mely esetleg lehetett két községnek közös útja is — mehetett Laczi hada is). Feltűnő, hogy egy adat (1241) kis általalat említ. A rövidség fogalmának hozzátapadása itt nem lényeges, annyira nem, hogy még földet is hívnak általútnak (usque ad terram, que vocatur általút). Egy másik adat (via antiqua, que dicitur általút) szintén igen becses útmutatás lehet több tekintetben is. V. ö. különben: terra Közép, azután Középfalu, Középerdő, Középtelek, Középpatak, Középut-elő stb.

Hogy az említett helyen miért használtam az „általutas község“ megnevezést (a korrigálás t. i. tőlem származik), arra hosszasan kellene válaszolnom, de kár a helyért, mert az a típus nálunk úgy is ismeretlen. A mai általút meghatározásában különben *Tolnai* barátom mellé állok (azóta *Lehr A.* is engedett igazából), de azt hiszem, hogy az „által“-ok kérdése a jogi és gazdaságtörténeti oldal felé ma még nem zárható le. Annyi már most bizonyos, hogy általút és keresztút között elsődlegesen ég és föld a különbség.

Bátky Zsigmond.

R. Pohle: *Sibirien als Wirtschaftsraum.* 66 l. I térkép, Lipcse, 1921. Szibériát a legújabb időkg a szenvedések és borzalmak földi poklának hitték, a tudományos ismertetések és sokak személyes tapasztalata azonban lassankint köztudomásúvá teszik, hogy a primitív gazdálkodás mellett mutatkozó mezőgazdasági termény és termék fölöslegek és mérhetetlen ásványkincsek révén Szibéria a jövő országa és éppen ezért kérdés, vajjon Oroszország gyarmata marad-e, vagy sem? A kérdés megvilágításául Pohle részben saját megfigyelései alapján megírt gazdaságföldrajzi tanulmányt ad.

Kár, hogy a nagy gonddal összegyűjtött értékes anyagot nem úgy rendezte el, hogy könnyen áttekinthető legyen. Nem ad összefüggő képet Szibéria geológiai felépítéséről, klímájáról, bányászatáról, iparáról, mezőgazdaságáról, közlekedési mozgalmairól, hanem szétszórja ezeket a megvilágító adatokat a könyv első és második részében. Az első részben tárgyalja a sztyep, tajga és tundra-öveget főleg mezőgazdasági szempontból és méltatja a Jeges-tenger gazdasági jelentőségét.

A könyv második részében főleg halászati, bányászati és forgalmi szempontból Kelet-, Közép- és Nyugat-Szibéria gazdasági viszonyait ismereti azzal az indokolással, hogy ezek geológiai felépítés, felszíni kialakulás, klíma és egyéb tényezők következtében önálló, egymástól jól elhatárolható fizikai földrajzi és gazdasági egységek.

Végredményben azt tartja, hogy Szibéria fő betegsége a mérhetetlen nagyság, minek következtében kétfelé fog szakadni. A keleti rész Japán érdekszférájába fog kerülni a Bajkálig, míg a Nyugati rész elválaszthatatlanul Oroszországra van utalva, mert önállóságát csak a világóceánnal való összeköttetés biztosíthatná.

Sokat mondó statisztikai táblázatai és a Szibériára vonatkozó irodalom

összegyűjtése értékessé teszik a könyvet azok előtt, akik Szibériával behatóbban akarnak foglalkozni.

Sztankovits Ödön.

Passarge S.: *Erdkundliches Wanderbuch, II. Beobachtungen über Tier und Mensch* (Wissenschaft und Bildung 171), Lipcse 1922, 128 lap. A népszerű modorban, de tömören írt s „a hazafiasan érző német ifjuságnak ajánlott“ könyvecske azt tárgyalja, hogy az állat és embervilág a fejlődés során miképpen van behelyeződve a földrajzi tájba. Amarra $\frac{1}{6}$, emerre $\frac{5}{6}$ rész jut. A fejezetek címei: 1) az állatvilág függése a tájtól, 2) az emberfajok és népek, 3) a műveltség (a táj és az ember befolyása), 4) ennek fejlődése (gazdálkodás-formák és műv. fokozatok), 5) útmutató néptani megfigyelésekre, 6) földismereti világnézetet.

A 2—5 fejezet az összehasonlító néptan ismert anyagát öleli fel, erős földrajzi, itt különösen kidomborított, néhol kissé erőltetett, oknyomozó tájrajzi aláfestésben. Ez főképpen a 4. fejezetre áll, ahol a gazdálkodásformák és műveltség fokozatai címe alatt (gyűjtögető, kapás, pásztorkodó stb. népek) a munka irányzatos természetének megfelelően, hosszabban foglalkozik a fejlődés tetejére jutott s a „városi tájat“ létrehozó gépiparos műveltséggel (Maschinenkultur), mely fizikailag, de főképpen erkölcsileg teljesen elkorcsoztatja az „elvárosiasodott“ népeket (elnemzetlenedés, nemzetközi szocializmus) s annak tudja be Németország lezüllesztését. Feltámadás csak akkor remélhető, ha az ország újra földműves állam lesz, de pld. Angolország elpusztul, mert romlatlan parasztsága nincs. Ennek a társadalmi és állami züllesztésnek baktériumát az Elő-Ázsiában évezredekkel ezelőtt kialakult s később Európába átplántálódott városiak, kereskedő, immoralis „armenoid“ (örményféle, zsidó?) népfajtában látja.

Az utolsó fejezet azt fejtegeti, hogy különösebben a „városi táj“ földrajzi vizsgálata útján, önálló földismereti világnézetre tehetünk szert, mellyel a mostani eseményeket, sőt részben a jövő fejleményeit is megérthetjük.

A könyvecskéből tanáraink és tankönyviróink sok gondolatot meríthetnek.

B. Zs.

Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. 77 lap. Budapest, 1922. Szerző kiadása. — Demográfiai irodalmunk kiváló művelője ebben a tanulmányában a zsidóság magyarországi számbeli, kulturális és gazdasági térfoglalásáról ad statisztikai adatokkal kísért kimerítő ösmertetést. Az utolsó két évszázad alatt az arányszám 0.5-ről 5.0%-ra növekedett. A területi megoszlásban csak a következő változások állapíthatók meg: a XVIII. sz.-ig a zsidóság nyugatról vándorolt be, ennek megfelelően nyugaton és a Felföldön foglalt helyet. Lengyelország felosztása óta megfordul a helyzet. Később a súlypont az ország közepére toódik el. Kétszáz évvel ezelőtt a zsidóság $\frac{3}{4}$ -e az ország Duna jobb és balparti részében volt található, 1910-ben e két országrészre a zsidóságnak csak $\frac{1}{5}$ -e jutott, $\frac{1}{3}$ -a az ország közepén, nagyobbik harmada pedig az északkeleti tájakon foglalt helyet. A könyv ára 240 korona és kapható szerzőnél (II., Fő-u. 68.)

Djafer Seidamet: *La Crimée*. 120 l. + 1 térkép. Lausanne, 1921. A krimi-tatár-köztársaság védelmére írott propagandairat, melyben történelmi, néprajzi és statisztikai adatokon kívül elég bő földrajzi leírást is talál az olvasó,

Geöcze Sarolta: Szociológia etikai alapon. 192 lap. Szt. István Társ. Budapest, 1922. A könyv egyébként tisztán szociológiai fejezetei közül kiemeljük a „Történeti fejlődés“ (5.—34. l.) címűt, melyben sok emberföldrajzi tanulság is rejlik. Különösen érdekelheti a geográfust a „Hazánk gazdasági és társadalmi fejlődése“ c. rész (36.—51. l.), de talál a könyv egyéb részeiben is bőven öt érdeklő sorokat, pl. A népesség (121.—134. l.) stb. Magyarország földrajzának tanításakor a geográfus tanár számos gondolatot és megvilágítást nyerhet Geöcze Sarolta tiszteletreméltó hazafiassággal írott könyvéből, melyet ezért melegen ajánlunk figyelmébe.

Németország gazdasági helyzete. A háború utáni Németország gazdasági helyzetéről M. Beaumonttól és M. Berthelottól jelent meg egy tekintélyesebb munka a könyvpiacra. Kétségtelenül érdekes pillantást vetnünk (ha mindjárt francia megvilágításban is) a háború utáni négy esztendő nehéz küzdelmeire és ezek eredményeire.

Mezőgazdaság. A birtokviszonyok nem változtak meg. A mezőgazdaságban még mindig a nagybirtokok (100 ha felül) uralkodnak, amelyek különösen keleten és pedig Mecklenburgban és Pomerániában vannak erősebben elterjedve. 1919-ben a nagybirtokosoknak sikerült megakadályozni a birtokviszonyok megváltoztatását azzal az érveléssel, hogy a nagybirtokok sokkal jobb terméseredményt biztosítanak, mint a kicsik. A birtok berendezések ma tízszer annyiba kerülnek, mint 1914-ben s így a parasztbirtokok fejlődését megakadályozzák.

A mai német mezőgazdaságot igen jellemzi, hogy szemben a háború előtti állapotokkal, amikor a különben gyenge talajokon bőséges munkával és mesterséges trágyázással nagyszerű terméseredményeket értek el, — a nehéz gazdasági viszonyok miatt kevesbedik a jól művelt talajok mennyisége (a műtrágyázást mellőzve mindinkább ugarolásra térnek át) és a terméseredmények leromlanak. Ennek oka, hogy a műtrágyák drágák, még azok is, amelyeket Németországban bányásznak és állítanak elő. Továbbá hiányzik az emberi munkaerő, mert mintegy 300.000 lengyel és 100.000 rutén marad távol a német mezőgazdasági területektől. Nagyon megcsökkent a cukorrépa termelés. Az 1913-ban előállított 2,500.000 tonna cukorral szemben 1919—20-ban csak 730.000 tonna cukrot gyártottak, de csökkent a gabonaneműek termelése is. A német parasztság inkább az állattenyésztés felé fordul és mivel a takarmány igen drága, a gabonaneműeket is inkább az állatok hizlalására használja fel. A háború alatt erősen megcsappant állatállományt mar pótoitak s a parasztságnak különösen sertésből, tejből és tejtermékekből van igen jelentős bevétele. Igaz ugyan, hogy a mezőgazdasági eszközök dragulása súlyos terhet ró a termelésre foglalkozókra, de viszont a termények ára is magosra szökött, ami a parasztság jólétét és vagyonszerzését növeli. Ez az oka annak, hogy a földművelő nép városokba tödulása teljesen megszűnt.

Ipar. A német ipar keményen dolgozik. A széntermelés, amely 1919-ben 107 millió tonnát tett ki, 1920-ban már 131 millióra emelkedett s lassanként eléri az 1913-as állapotot, amikor a Saar-medence nélkül a németek 173 millió tonnát aknáztak ki. Lignitből 1913-ban 87 millió tonnát, 1920-ban 117 millió tonnát termeltek. A hajóépítés rendes mederben folyik

A gépgyárak különösen vasúti anyag, mezőgazdasági és szerszámgépek előállításával foglalkoznak.

A háború előtti karteleteket és trösztöket az ipari érdekcsoportok egyesülése, összepontosulása váltotta fel. Először h o r i z o n t á l i s irányban történtek csoportosulások, amikor ugyanegy érdekelttségű vállalatok egyesültek (bányák bányákkal, acélgyártók acélgyártókkal, kémiai gyárak kémiai gyárakkal stb.). Így egyesült pl. a hét legnagyobb kémiai gyár, amelynek 1921-ben több mint egy milliárd tőkéje volt. A horizontális csoportosulást a vertikális irányban fejlődő érdekcsoportok kialakulása követte. Ezek az érdekcsoportok igyekeznek körükbe vonni mindazokat a vállalatokat, amelyek hasonló irányban, de különböző minőségben dolgoznak, avagy a gyártmányuk előállítására szükségesek. Így körükbe vonnak vas- és kőszénbányákat, villamos műveket, a nyersanyagokat félgyártmányúvá, majd a legfinomabb gyártmányokat előállító (gépeket, szerszámokat, dinamókat, automobilokat, hajókat, telefont, kémiai anyagokat, festékeket stb.) vállalatokat. Tehát a különböző vállalatok unióját hozzák létre. A vertikális rendszerű érdekcsoportok között a legpompásabb és leghatalmasabb a Stinnes-féle csoport, amely pl. Németország széntermelésének 19%-t tartja a kezében, 30.000 munkást foglalkoztat, körébe vonja a szén-, lignit- és vasbányák egész tömegét, vannak magaskemencéi, acélöntői, villamostelepei, vasútjai, automobil gyárjai, hajógyárjai, papirgyárjai, nyomdái, újságjai és szállodái. 1921 júliusában az érdekcsoport vagyonát 7980 millió márkára becsülték. Hasonló érdekcsoportok vannak Kloeckner, Stumer, Haniel, Thyssen és Krupp vezetése alatt. Így azután néhány monarchikusan megszervezett érdekcsoportot ural az ország gazdasági élete.

K e r e s k e d e l e m. Németország gazdasági berendezettsége alapján nem változott meg. Élelmicikkeket és az iparához szükséges nyersanyagokat importálja, exportál gyártmányokat. 1920-ban főbb exportcikkkel (milliárd papírmárkákban) kohászati gyártmányok 17; mechanikai és elektrotechnikai cikkek 12; festékek, kémiai anyagok és gyógyszerek 9; textil áru 8. Kereskedelmi mérlegének egyensúlyát 1920-ban még nem érte el (import 8, export 5 milliárd arany márka). Iparcikkei külföldön piacra találtak, de nem a háború előtti módon.

Németország exportjából felvett

	1913-ban :	1920-ban :
Nagy-Britannia	14%-ot	6%-ot
Franciaország	8% "	3% "
Németalföld	6% "	21% "
Svájc	5% "	8% "
Svédország	2% "	7% "
Dánia	3% "	6% "
A többi európai országgal nem érte el a háború előtti forgalmat :		
Ausztria-Magyarország utódállamai	11% "	8% "
Balkánállamok és Törökország	3% "	1% "
Oroszország, Balti-államok és Lengyelország	9% "	2,5% "

Az Európán kívül fekvő országokkal a kereskedelmi forgalom még

kevésbé állott helyre, azonban folytonosan fejlődésben van, különösen az U. S. A., Chile, Argentína és India felé.

Közlekedés. Németország híen háboru előtti céljaihoz minden erejét megfeszíté, hogy hajózható útvonalait szaporítsa. A Wesert, amely a nagyobb folyók közül egyedül menekült meg a nemzetközi felügyelet alól, Észak és Dél-németország főútvonalává akarják tenni, csatornával a Majnával és ennek segítségével a Dunával és a Rajnával akarják összekötni. Az Anvers és Rotterdam felé irányuló forgalmat pedig egy Bréma és Hamburg felé elágazó csatornával akarják az utóbbi kikötők felé irányítani. A Weser segítségével kerül a Rajna és az Elba egymással összeköttetésbe, miután a Mittel-landkanal Ruhrorttól kiindulva majdnem elérte Hannovert. Megkezdték már a Majna és Duna közötti csatorna átalakítását is.

A békekötés Németországot flottája legnagyobb részétől megfosztotta. 1913-ban 5 mill. tonnájával a világ második tengeri hatalma volt, 1920-ban Nagy-Britannia (19 mill. t.) és az U. S. A. (13 mill. t.) mellett 450.000 tonnájával igen szerény helyet foglal el. A Hamburg-Amerika-i társaságnak 1920-ban mindössze 3575 alkalmazottja van, szemben az 1914-ben alkalmazott 22.000 emberrel. A német lobogó azonban ismét megjelenik a tengereken s a németek életszükségletüknek tartják kereskedelmi flottájuk újratemetését. Félíg várakozó állásponton a német mérnökök és munkások az amerikalakkal dolgoznak együtt. 1920-ban a Hamburg-Amerika-i társaság húsz évre kötött szerződést a Harri-man érdekeltséggel. A háború előtt általuk járt útvonalakat most együttesen fogják kiaknázni. Hasonlóértelmű szerződést kötött öt esztendőre a Nord-deutscher-Lloyd az United States Mail Steamship Co.-val. Amerikai társaságok Hamburgban dokkokat építenek és egyéb igen tekintélyes beruházásokat létesítenek. Hamburg kávé, Bréma gyapot, dohány és juta piaccá alakúl. 1920-ban Brémában azonban csak 650.000 bál gyapotot raktak partra, míg 1913-ban 2,300.000-et. — Annál erősebben növekszik Hamburg forgalma. Németország gazdaságilag életre kel s ha még nem is lehet beszélni virágzásról, mindamellert az ország újra szervezi munkaképességét és erőinek tudatára ébred.

Annales de Géographie 1922. V.)

Kéz Andor.

Fr. Nansen: Az eszkimók között. Fordította: Telekes Béla, Halász Gyula előszavával. Budapest, 1922. („A Hat Világrész“ III. kötete). Fridtjof Nansen, a híres sarkkutató tudós, Norvégia egyik legnagyobb államférfia, egyidőben külügyminisztere, huszonkét esztendőskorában ötödmagával vállalkozott első expedíciójára, Grönland átszelésére. A hetvenkét napos útról Godthabba, nyugati Grönland eszkimótelepére érve, az utolsó hajó is elvitortlázott ekkor már Európába. A kis csapat ennél fogva áttelelni kényszerül az eszkimók között és ez a körülmény bírja rá Nansent, hogy az eszkimók életét tanulmányozza.

„Azokon a hosszú homályos estéken, amikor az alacsony szobában üldögélve a halzsírlámpa lángjába meresztettem szememet, bőségesen ráértem gondolatot gondolatba fűzni. Gyakran voltam úgy akkor, mintha látnám, hogyan érkeznek lassú vonulással kutyafogatos szánjukon vagy bőrből készült lélekvesztőiken a természetnek ezek a gyermekei távol nyugati tájak felől. Láttam, mindenféle nehézségen hogyan küzdve keresztül magukat, hogyan

tökéletesítik fokról-fokra szerszámaik elmés szerkezetét s láttam, hogyan képződnek ők maguk nagyszerűen derekassá a tengerjárásban. Évszázadok, évezredek múltak, egyik nemzedék a másik után bukott el a természettel vívott harcában, de erősebbjei mégis győztesek maradtak. És lehetetlen volt csodálatot nem éreznem ily hősiesség nép iránt."

Ezután megismerteti velünk a jégvilág népét, az emberiség északi előőrsét. Szerszámaikat, életmódját, szokásait pontosan leírja. Végül pedig megható színekkel ecseteli az európai kultúra ú. n. áldásait. Megdöbbenő, hogy mindez, amivel az európaiak talán jó szándékkal megajándékozták ezt a népet, vesztét idézte elő. Az európai hozta e jámbor nép közé a szolgaság fogalmát. Ő adott kezébe golyós fegyvert s immár kevés a foka és sok az egyre gyérülő eszkimó. Mert a mészárlásra igen alkalmas puska pukkánya nem bizonyult oly tökéletes fegyvernek a fókák tömegei ellen, mint a hangtalan szigony. Még nagyobb a pusztítás a rénszarvasállományban és már-már kétséges azoknak az eszkimócsaládoknak a megélhetése, melyek csak madárvadászattal tengették életüket.

Nansen könyvének sivár tanulságaiból kibontakozik az eszkimó nép egykori, bámulatosan tökéletes alkalmazkodása hihetetlenül mostoha környezetéhez. Éppen a legszegényebb természeti adottságok közepette szűrhetők le tanulságos emberföldrajzi igazságok.

A könyv elején pompás kis életrajzot olvashatunk Nansenről, melyet Halász Gyula írt.

Kogutowicz.

E. Shackleton: Az Antarktisz szívében. 180 kilométerre a déli sarktól. Fordította: Halász Gyula. Budapest, 1922. A „Világirodalom“ kiadásában megjelenő földrajzi útleírásoknak, „A Hat Világrész“ c. könyvtárnak második kötete Shackleton 1907—09. évi délsarki expedíciójának történetét foglalja magába. A fordítás éppen abban az esztendőben került a magyar könyvpiacra, amikor a fáradhatatlan, mindössze 48 esztendő sarkutazót utolsó útján, fanatikusan szeretett jégvilágának kapujában örökre megállította a kérlelhetetlen halál. Halász Gyula gondos és mindamelllett könnyed fordítása mindazoknak, akik az útleírások műfaját kedvelik, szívesen látott olvasmány. Táboruk szépszáma lehet, hiszen immár egy rövid év leforgása alatt 3 kötet — a harmadikat is ebben a füzetben ösmertetjük — jelent meg. Csak örömmel üdvözölhetjük szerkesztő fáradhatatlan buzgóságát, hiszen kétségtelenül Halász Gyula érdeme elsősorban, hogy földrajzi irodalmunk ez új kötetekkel szaporodott. Úgy hisszük azonban, csak a közös célt szolgáljuk ha arra hívjuk fel figyelmét erről a helyről is, hogy a kötetek sorrendjének megállapításakor lehetőleg ne csak a „hatodik“ világrésznek juttasson szerepet.

—z.